

ОПОВІДАННЯ. Народний діяч. Краса і сила

КУПИТИ

Про книгу

До видання увійшли найвідоміші оповідання Володимира Винниченка. Велика робота щодо ґрунтовного вивчення рукописів його творів та всіх прижиттєвих видань, до яких він був причетний, а також з'ясування історії кожної публікації була проведена вченими Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка за сприяння Української Вільної Академії Наук у США. Особливістю цього видання є велика текстологічна робота, здійснена упорядником та видавництвом «Сакцент Плюс» щодо встановлення основного тексту творів, який максимально наближений до творчої волі автора.

Книга призначена для широкого кола читачів.

Для оформлення обкладинки книжки використано автограф В.Винниченка та написану ним картину.

В. Винниченко

Оповідання

*Народний діяч
Краса і сила*

**Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка
Національної академії наук України**

Українська Вільна Академія Наук у США

Володимир Винниченко

ОПОВІДАННЯ

**Народний діяч
Краса і сила**

Київ
«САКЦЕНТ ПЛЮС»
2025

УДК 821.161.2-32+012Вин](02.034)
В45

Тексти друкуються за авторизованим виданням:

Винниченко В. Твори. — Х.: Кооперативне
видавництво «РУХ», 1930. — Т. 1–8.

Передмова *Миколи Жулинського*
Упорядкування, примітки та коментарі
Сергія Гальченка

Винниченко Володимир

В45 Оповідання. Народний діяч. Краса і сила / Передм.
М.Жулинського; упоряд., прим. та комент. С.Гальченка; Ін-т
літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України; Укр. Вільна Акад. Наук у
США. — К.: Сакцент Плюс, 2025.
ISBN 978-617-95437-4-6

До видання увійшли найвідоміші оповідання Володимира Винниченка. Велика робота щодо ґрунтовного вивчення рукописів його творів та всіх прижиттєвих видань, до яких він був причетний, а також з'ясування історії кожної публікації була проведена вченими Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка за сприяння Української Вільної Академії Наук у США. Особливістю цього видання є велика текстологічна робота, здійснена упорядником та видавництвом «Сакцент Плюс» щодо встановлення основного тексту творів, який максимально наближений до творчої волі автора.

Книга призначена для широкого кола читачів.

Для оформлення обкладинки книжки використано автограф В.Винниченка та написану ним картину.

УДК 821.161.2-32+012Вин](02.034)

- © Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН
України, 2025
- © Жулинський М., передмова, 2025
- © Гальченко С., упор., прим. та комент. 2025
- © Чичик О., дизайн обкладинки, 2025
- © «Сакцент Плюс», оформлення, видання, 2025

ISBN 978-617-95437-4-6

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО: ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПЕРЕД СОБОЮ Й УКРАЇНОЮ

*«Люди на все своє життя мають бути перед
ким-небудь чи перед чим-небудь відповідальні:
чи перед батьками, чи перед громадянами,
чи перед Богом, чи перед батьківщиною,
чи перед собою»¹.*

Володимир Винниченко

На початку 1947 року Володимир Винниченко у своїх відповідях на запитання журналу «Сьогодні» з гіркотою признається: «...Фізично працювати я вже не можу через стан здоров'я. Літературна, інтелектуальна, мистецька робота моя українському еміграційному громадянству непотрібна. І тому в мене є мрія: знайти посадку нічного сторожа при якомусь панському маєтку»².

І це не гірка самоіронія, але жорстока реальність злиденного життя 67-літнього митця, якого називали «найбільшим сучасним українським письменником», видатного політика ХХ століття — першого голови першого національного уряду України — Генерального Секретаріату, глави Директорії УНР, ініціатора й автора чотирьох Універсалів Центральної Ради, яскравого і новаторського творця визначальних сторінок національного літературного процесу, української драматургії.

Європейські журналісти, які цікавилися Україною, її історією, культурою, літературою, мистецтвом, не могли зрозуміти, чому такого видатного політичного і культурного діяча, європейської слави драматурга не шанує ні батьківщина, ні та багатомільйонна діаспора, серед якої змушений він проживати. «Що ж це за нація така, яка так ставиться до культурних цінностей?!» — згадує подивування журналістів-чужинців Володимир Винниченко. «Ви кажете, що українська нація має 55 мільйонів членів. Хай 30–35 мільйонів із них під

диктатурою сталінізму. Але ж 20–15 мільйонів є, значить, поза межами сталінізму, в Галичині, в Америці, в Чехо-Словаччині? Як же вони, ці 20–15 мільйонів допускають, що їхній бувший голова першого уряду визволення України, їхній письменник мусить для підтримування свого існування тягати мішки, копати землю, чистити помийні ями і робити це роками!»³

Про свою політичну і духовну ізоляцію та важке матеріальне становище згадував Володимир Винниченко ще напередодні Другої світової війни в брошурі «Перед новим етапом» (1938). Нічого не поліпшилося й після війни, і ось на схилі свого земного життя жанрово і проблемно-тематично багатобарвний письменник, живописець мріє «про посаду нічного сторожа, щоб мати змогу купувати досить капусти і трохи яблук...»⁴.

Велетенська за обсягом художня і політико-філософська, публіцистична спадщина не перевидається, не друкуються нові художні твори, науково-публіцистичні та мемуарні праці, але письменник не опускає руки. Здавалося б, є чим гордитися, бодай тим, що написано 15 романів, кілька повістей, 23 п'єси і 100 оповідань, понад 200 публіцистичних праць... Ще до війни Винниченко написав «чудну дисертацію в формі роману» «Нова заповідь», другу редакцію якої переклав разом із Розалією Яківною на французьку мову. Одне з паризьких видавництв видрукувало цей переклад у 1949 році.

Наполегливе просування до читача своїх художніх і науково-публіцистичних творів усе ж таки давало певні результати. Правда, опублікувати романи «Вічний імператив», «Прокажельня» («Лепрозорій») та двотомне науково-філософське дослідження «Конкордизм» не судилося! Зате вдалося завдяки налагодженню зв'язків з повоєнною українською еміграцією надрукувати «Нову заповідь» (1950), видати збірку оповідань «Краса і сила», брошуру «Розлад і погодження. Відповідь моїм прихильникам і неприхильникам» (1948), опублікувати кілька статей, заяв і відкритих листів: «До всіх українських груп і громадських течій, в еміграції сущих. Заклик групи українських конкордистів» (1947), «Була, є й буде» (1948).

Особливо енергійно старався Володимир Винниченко донести до європейського і світового читача багаторічно осмислювані моделі

суспільства колектократій, передусім концепцію конкордизму⁵, в яку він беззастережно вірив, яку усвідомлено реалізовував в особистому житті та поривався переконати людство в доцільності прийняття нового кодексу життя, побудови нового, гармонійного, ідеального суспільного ладу.

Як людині знайти шлях до щастя, до гармонійного співжиття різних суспільно-політичних систем, як обійтися людству без революцій, воєн, затяжних конфліктів? Над цією проблемою більше двох десятиліть бився творчий розум Винниченка-інтелектуала. Він захоплюється популярною «Філософією життя» французького філософа Жан-Марі Гюйо, студіює «Етику» німецького філософа і психолога В. Вундта, «Психологію революції» та працю «Натовп: студії суспільної думки» Г. Лебона, часто повертається до улюбленого Епікура, до праць Демокріта, Сократа, Фейєрбаха, вивчає життя Будди, роздумує над ученням Ганді, філософськими максимами Шопенгауера і Ніцше, важко «продирається» крізь екзистенціалістську павутину Сартра... Серйозне і системне вивчення новітніх досягнень у сфері естетики, філософії, етики, психології, моралі, історії та філософії релігій сформувало цілісну морально-етичну і філософську систему Володимира Винниченка, власну «філософію життя», ідейно-світоглядним ядром якої є гармонійне узгодження фізичного, психічного, духовного, соціального, політичного буття людини і суспільства.

Основні положення своєї морально-етичної і філософської доктрини Володимир Винниченко розгортає і в художній формі роману, і в формі морально-етичного трактату, і в жанрі наукового філософського дослідження «Щастя» («Листи до юнака» (1930), «Нова заповідь» (1932), «Вічний імператив», «Лепрозорій», «Слово за тобою, Сталіне!», «Конкордизм»).

Передусім ці твори еміграційного, в основному муженського (1934–1951), періоду відкривають і власне сприйняття та втілення Винниченком внутрішньої рівноваги, гармонії з навколишнім світом, досягнення ним внутрішньої цілісності, і систему засобів досягнення щастя як окремою особистістю, так і суспільством, людством.

«Муженська доба стала добою глибоких філософських роздумів і переоцінок,— узагальнює Галина Сиваченко,— пошуку нових

світоглядних орієнтирів, запровадження нового способу життя. Переглядаючи соціальні, моральні й політичні засади людства, Винниченко приходить до нової світоглядної парадигми, значною мірою навіяної східною філософською традицією, що передбачає ставлення до природи не як до матеріалу, а як до складного організму, взаємодія людини з яким не повинна порушувати його основних функціональних зв'язків»⁶.

Винниченкова «система будування щастя» під назвою «конкордизм» передбачає узгодження всіх факторів індивідуального і суспільного життя: «Тільки активна рівновага цінностей та їх повне узгодження (як внутрішнє, так і з силами, що діють ззовні) викликають стан, який ми з упевненістю можемо назвати щастям»,— узагальнює автор дослідження «Конкордизм — система будування щастя».

Більше десяти років віддав Володимир Винниченко обґрунтуванню шляхів досягнення гармонійного співвіднесення особистості й навколишнього середовища, досягнення внутрішньої рівноваги, природного й органічного єднання індивіда з навколишнім світом. Мислитель не тільки обстоював ідею чесності з собою, ідею гармонізації своїх внутрішніх переживань, почувань, світосприйняття з допомогою власної волі, розуму, духу, не тільки пропагував основні положення, принципи, тези конкордизму, а й свято реалізовував у своєму житті. Одне з правил конкордизму, а саме: «Будь погодженим в слові і ділі, себто: що визнаєш на словах, те виконуй на ділі. Що проповідуєш іншим, те роби сам у своєму власному житті», письменник запроваджує вже влітку 1932 року, намагаючись забезпечити гармонійне, узгоджене з внутрішнім світом, із природою існування своє і дружини Розалії. Подружжя повністю виводить із свого раціону алкоголь, м'ясо, намагається не вживати вареної їжі. Володимир Кирилович категорично відмовляється від куріння, намагається організувати так своє життя, щоб не було підстав для роздратування, заздрості, ненависті, мстивості, бути в погодженні з природою, світом, досягати вищої внутрішньої гармонії, морально й духовно самовдосконалюватися.

Ця морально-етична відповідальність автора ідеї конкордизму перед собою рівнозначно поширювалася і на рідну Україну, розлука з якою все частіше болісно стискала хворе серце.

Незважаючи на ізоляцію, Володимир Винниченко гостро реагує на те, як по Другій світовій війні розростається конфліктна прірва між комуністичним Сходом і капіталістичним Заходом і знову, з боєм уявляє він, Україна може опинитися в епіцентрі воєнної катастрофи. Тому він активізує обґрунтування ідеї колектократії як засобу розв'язання політичних, економічних і соціальних конфліктів цього «прокажельного», на грані божевілля, світу. Письменник свято вірить, що запропонована ним правдива, народна кооперативна форма господарювання, яку він називає колектократією, дозволить запровадити гармонійну співпрацю всіх членів суспільства, розкріпачити фізичні й духовні здібності людини, зніме конфліктну за своєю природою конкуренцію між народами і приведе нарешті до світового порозуміння, рівноваги, взаємної допомоги, зближення народів планети.

Ідеал Володимира Винниченка — світова федерація вільних народів. Тому він звертається з маніфестами до Організації Об'єднаних Націй із пропозицією запровадити колектократію задля порозуміння між народами та мирного співіснування всіх держав світу з різними політико-економічними системами. У нього нема жодних сумнівів у тому, що ООН здатна реалізувати його ідею конвергенції, яку згодом запропонують, розвинуть і обґрунтують Дж.Гілбрейт, П.Сорокін, Р.Арон через формування якісно нових держав, «визрілих» до політичного порозуміння, економічної співпраці, ідеологічної толерантності і подальшого єднання у федеративному союзі вільних народів. Чи усвідомлював цей щирий, натхненний поборник ідеї гармонійної співпраці людей і націй, що його пропозиції видаються і тим, що в Кремлі, і тим, що за океаном, утопічними, наївними і практично нездійсненними? Сумніви були, але Винниченко їх відганяв важкою, «вдень і вночі», працею, бо не бачив іншого шляху мирного порозуміння між народами світу. «Щасливі ті люди, які навіть у старості можуть бути наївними,— занотує В. Винниченко за два місяці до смерті в «Щоденнику».— Я і Коха належимо до таких щасливців. Ми знову сидимо годинами, напружуючи свої сили, нервуючись і страждаючи, і перекладаємо статтю, яка повинна створити мир на землі. Ми удаємо, що маємо маленьку надію на те, що якась фр[анцузька] газета схоче статтю надрукувати і що політична чи

громадська опінія Франції зупинить на ній увагу. Зупинить і поставиться прихильно. Що преса підійме питання лябократії, прийме цей спосіб миру, вхопиться за нього, рятуючи своє життя, і примусить прийняти інші країни та весь світ. Блаженна наївність»⁷.

Висока особиста відповідальність перед батьківщиною «вимагала» від письменника щоденної напруги творчих, інтелектуальних сил — працював він 10–17 годин на добу, намагаючись донести до своїх сучасників, до України, до світової спільноти свої думки, свої знання та досвід, свої уявлення про ідеальне співжиття людства.

Володимир Винниченко приступає до написання розлогого політичного заповіту, в якому він, зважаючи на прохання молодшої української еміграції, намагатиметься об'єктивно оцінити причини поразок української нації в боротьбі за національне визволення і розкрити перспективи досягнення цієї найголовнішої мети українського народу.

Він керується однією, найважливішою для нього спонукою: «бути корисним своєму колективові, своїй нації»: «І тому, стоячи на порозі смерті (яка, особливо за сучасних світових обставин, є таки хутко-можлива), роблячи свій заповіт борцям за визволення нашої Батьківщини, я буду заповідати їм тільки те, що є чистою правдою і що може бути, на мою думку, корисним нашій нації, в чому є і може бути її насущна потреба»⁸.

Незважаючи на багаторічну відірваність від України, Володимир Винниченко дуже добре орієнтувався в політичних проблемах і знав, що колоніальний стан України — наслідок імперської політики Москви. Інша справа, що цей «революційний соціаліст», як він сам себе «називав», романтик намагався ще перед Другою світовою війною «допригатися» і до Політбюро ЦК ВКП(б), і до Політбюро ЦК КП(б)У, і особисто до Сталіна, поривався переконати, не без серйозних підстав застерігаючи від агресії з боку гітлерівської Німеччини, в необхідності зміни національної політики в СРСР. Бо вважав, що українське національне відродження сприятиме консолідації народів Радянського Союзу перед загрозою нової світової війни.

У квітні 1934 року Володимир Винниченко публікує брошуру «За яку Україну?», в якій намагався обґрунтувати перспективи України у федеративному союзі з іншими радянськими республіками за умови,

що права і свободи української людини будуть гарантовані, забезпечені, а соціальні стандарти системно забезпечуватимуться як необхідна складова національного культурного відродження. Очевидно, що українська політична еміграція не могла сприйняти цього ідеалістичного плану вдосконалення існуючої системи національних відносин в імперському Союзі РСР. Про яке порозуміння з кремлівською верхівкою могло йтися, як можна було переконати Сталіна і його поплічників у необхідності проведення якихось там реформ, особливо політичних, безпосередньо зміни національної політики, скажімо, стосовно України, коли весь світ, і той же Винниченко, жахався нещадним знищенням десятків мільйонів українських людей шляхом штучного голодомору 1932–1933 рр., вакханалією насильства, що увійшло в історію людства під назвою «великий терор», придушенням, розстрілами опозиції, конкурентів, варварським руйнуванням традиційних методів господарювання на селі... Та й самого Володимира Винниченка комуністичний режим затаврував як «контрреволюціонера», «агента європейських держав», «ворога українського народу», заборонив видання його творів, вилучив його книги з бібліотек, навіть ім'я Винниченка не дозволялося згадувати. Так, це боляче вражало письменника, який сподівався розв'язати національне питання, базуючись на програмних засадах передусім європейської соціал-демократії, вимріяного ним соціалістичного ідеалу. Він усім серцем любив Україну і розглядав її долю, її майбутнє в контексті світового історичного процесу, усвідомлюючи геополітичне становище затисненої в тоталітарні лещата України. Винниченко-політик розумів, що кардинальних шляхів розв'язання українського питання в ситуації конфліктного протистояння двох світових потуг — капіталістичної і комуністичної не існує, надії на виокремлення української проблеми на зразок встановлення протекторату ООН над Україною, що пропонував Винниченко, також нема. Тому він і намагався розглядати проблему України в контексті запропонованої ним концепції «створення миру й Світової Федерації без бомб і кривавих революцій».

Цій концепції Володимир Винниченко присвячує в «Заповіті борцям за визволення» спеціальний розділ. Він виходить із переконання, що Українська держава є, інша справа, що вона, ця державність, не

відповідає мріям, уявленням її народу, європейським стандартам, не здатна до саморозвитку і не сприяє самореалізації української нації: **«Українська Держава, українська державність на Україні є. Її створив народ, вся українська нація в процесі великого перевороту життя «в тюрмі народів» — Росії. Без цієї творчості ніякі вожді, проводи, міністри не могли б і одного камінчика в будівлі української державності покласти. А так само через це і зруйнувати цю будівлю не так легко.**

А наскільки вона міцна, показує той факт, що найбільші вороги її, руські імперіалісти в усіх виглядах (чи то так званої демократії, чи так званого комунізму) не мають сили (а тому й сміливості) розвалити її»⁹.

Володимир Винниченко наводить аргументовані докази формального існування української державності у формі УРСР — герб, гімн, парламент, органи державного управління, суд, освіта, правоохоронні органи, а також, що вкрай важливо з позиції міжнародного права, членство УРСР в Організації Об'єднаних Націй як самостійної держави з правом голосу.

Головна проблема, на думку Володимира Винниченка, — це набуття повної незалежності або рівноправне членство у Світовій Федерації Народів. Цей шлях важкий і довготривалий, він потребує об'єднання зусиль і тих патріотів України, які намагалися розбудувати українську державність у немилосердно важких умовах московського режиму (М.Грушевський, С.Єфремов, П.Любченко, М.Скрипник, О.Шумський, М.Хвильовий), і тих, хто, перебуваючи за межами рідного краю, прагне своєю діяльністю наблизити день визволення України. «Так, форма української державности за цього відтинку нашої історії не є задовільна для нас. Так, — вона не самостійна, не незалежна, вона опанована Росією, вона поневолена, покалічена, грабована, замучена. Але суть її Держави є, вона живе, вона береже в собі сили, які не дозволяють ворогам знищити її, які невиразно тримають у собі ідею самостійности, які в слушний час вибухнуть, щоб здійснити її...»¹⁰

Сьогодні ми маємо змогу пересвідчитися, наскільки пророчно звучать ці міркування і прогнози Володимира Винниченка. У «Заповіті борцям за визволення» він висловив також своє переконання, навіть не обґрунтовуючи його, бо вважав це очевидним фактом і справою часу, що «Советський Союз так чи інакше розвалиться, що цьому розвалові

будуть сприяти «зовнішні чинники», що вони, ці чинники, матимуть до певної міри силу вирішувати долю підсоветських народів»¹¹, а для того, щоб державно забезпечити самостійність української нації, слід орієнтуватися передусім і головним чином на український народ. Тільки тоді, коли народ «усім єством своїм буде за Україну, єдину, всебічно вільну Україну»¹², тільки тоді домагання національно-державної самостійності увінчаються перемогою.

Винниченко піднімався у своїх роздумах і прогнозах на рівень європейської політичної і суспільної думки, намагався притамувати свої образи, гіркоту несправедливих обвинувачень, дивитися на глобальні політичні й соціально-економічні проблеми з урахуванням перспектив української нації як великої європейської нації і з'ясування її місця й ролі у світовому цивілізаційному поступі. Багато ще можна навести доказів того, що «винниченківська думка пульсувала на значно вищому рівні складності, намагалась,— як узагальнює Валерій Солдатенко,— знайти пояснення суперечливим життєвим процесам, збагнути їх перспективну логіку не в межах вузькопрагматичного, кон'юнктурного орієнтиру, а через призму закономірностей історичного процесу, порівняльного аналізу можливих варіантів суспільного поступу, зі врахуванням найрізноманітніших чинників національної й державної організації та життєдіяльності, їх взаємозв'язків та взаємозумовленостей і т. ін.»¹³.

Минав двадцять п'ятий рік ізоляції подружжя Винниченків, сімнадцятий — у садибі поблизу містечка Мужен у департаменті Приморські Альпи, де Володимир Кирилович і Розалія Яківна жили впроголодь, харчуючись рослинною їжею, переважно ними й вирощеною. Мешкали у старому кам'яному перебудованому власними руками двоповерховому будинку. Працював Винниченко переважно в «курені», який він сам звів із підручних матеріалів і «допасував» для творчої праці. Це був його улюблений «зелений кабінет», де він напівлежачи на канапі або за саморобним столом працював без вихідних майже повний світлий день, — по 14–16 годин: «Курінь помагає на 50%. Слава йому! Коха бездоганно працює в ногу і ні разу не заскиглила»¹⁴. І це на сімдесятому році життя при нестерпних головних болях та хворих ногах. Володимир Кирилович місяцями не виходить за межі свого «Закутка», «голова іноді горить від

інтелектуального напруження», а письменник пише від руки, передруковує на машинці — три-чотири години не встає із-за стола. Жити йому лишається менше року, а він намагається стимулювати свої духовні й фізичні сили задля ще одного звернення, ще одного відчайдушного волення до народів цього напівбожевільного світу отямитися, порозумітися, об'єднатися заради миру і щастя на планеті.

«Приходимо до кінця. Втома болюча. Біль у голові й у горлі виникає після найменшого руху. Це — показчик того, наскільки нервова система вимучена. Та й було чим: годин по 16–17 мозкової напруженої праці, що починалась о 4-ій ранку і затихала по 10 вечора з крихітними перервами на їжу. Яка, властиво, сила жене мене так виснажуватись, точно не можу навіть собі самому відповісти. Не хочеться, щоб знову запанував сказ, убивання, руйнування, нищення? Щоб знову не ходив голод по землі. Щоб ... ради чого б не було, на вечір горить мій мозок і все тіло від напруження і винищення»¹⁵.

Очевидно, що такої колосальної напруги фізичних та інтелектуальних сил організм «окупованого» хворобами письменника довго витримати не міг. Мало того, що Володимир Кирилович не давав собі спочинку, не дбав про належне харчування, бо про якесь стаціонарне лікування не йшлося — де брати на це кошти? Не було жодного серйозного, зацікавленого відгуку з боку громадськості на його ініціативи, на його ідеї та програми дій. Чи не єдиним публічним визнанням його творчої діяльності за останні двадцять п'ять років вимушеного усамітнення у Франції було опублікування одним із паризьких видавництв роману «Нова заповідь», його широке публічне обговорення 10 травня 1949 року в літературно-артистичному товаристві «Club de Faubourg» та відзначення паризьким товариством Arts-Sciences-Littres почесним дипломом і срібною медаллю. Та Володимира Винниченка гірко ятрило повне замовчування його імені та його творчості в Радянській Україні.

Самотність — найважчі кайдани, які наклала на письменника немилосердна доля. За півроку до відходу за межі земного буття Винниченко опечалено визнає: «Вночі, лежачи без сну в темноті, виразно хтось (підсвідомість?) висунув питання: а що ж ти кінець-кінцем мав і маєш від тої нації, якій ти служив усе життя? Ось

кінчилося 70 років тому життю і що ти маєш? Ти — насамперед, самотній» (ІЛШ, ф. 171, од. зб. 80; кн. XXXIX).

Довго довелося б гортати сторінки історії світової літератури, щоб відшукати подібну парадоксальну ситуацію. Письменника, чия творчість ознаменувала новий напрям розвитку української літератури, слава якого гриміла на рідній землі майже три десятиліття, було грубо, безжально викинуто з пантеону національної культури, його книги вилучено з бібліотек, а на ім'я накладено ідеологічне табу. Та хіба одного лише Володимира Винниченка спіткала жорстока доля? Багатьох і багатьох інших українських письменників чекало ще гірше — їх заарештовано, розстріляно, заслано в табори, їхні книги та імена викреслено з історії національної літератури. Наче й не існувало їх, молодих, завзятих, талановитих творців українського відродження. Чимало художників передчували свою трагічну долю. Один з найбільших українських поетів XX ст. Євген Плужник у поемі «Галілей» ще 1926 р. скорботно виповів:

Убієнним синам твоїм
І всім тим,
Що будуть забиті,
Щоб повстали в безсмертнім міті
Всім
Їм
— Осанна!

Невеличка група українських письменників, що залишилися серед живих і емігрували та яка утворила у США Об'єднання Українських Письменників «Слово», після смерті Сталіна надіслала 20 грудня 1954 року на адресу II Всесоюзного з'їзду письменників телеграму, в якій відзначалося: «1930 р. друкувалися 259 українських письменників. Після 1938 року з них друкувалися тільки 36. Просимо вияснити в МГБ (Міністерство Державної Безпеки. — М.Ж.), де і чому зникли з української літератури 223 письменники?»¹⁶ Але на той час ще й не розпочинався творитися трагічний реєстр наших непоправних втрат. Щоправда, приблизні підрахунки були зроблені за кордоном: із 223 українських письменників 17 розстріляно, 8 покінчили самогубством,

арештовано і заслано 175 — доля їхня невідома, 16 зникли безвісти, померли своєю смертю ⁷¹⁷.

До Володимира Винниченка доля поставилася милостивіше. Він жив довго, в нестатках. Чи не найтяжчими були роки фашистської окупації Франції. Письменник рішуче відмовився від будь-якої співпраці з фашистами, які його заарештували, відправили до концтабору, хоча по деякім часі відпустили. Мабуть, не знали про «Відкритий лист Сталіну і членам Політбюро ВКП», що його Володимир Винниченко написав напередодні Другої світової війни, де закликав в інтересах «захисту і оборони соціалізму» докорінно змінити національну політику в СРСР, передусім стосовно України, щоб використати почуття національної свідомості й національної гідності як могутній фактор у тогочасному політичному житті всього світу, а саме: для мобілізації національних духовних сил на захист соціалізму. Вже тоді письменник був переконаний, що війна неминуча, фашизм наступав.

Як же трапилося, що видатного письменника й авторитетного політичного діяча, послідовного борця за соціалістичні ідеї було кваліфіковано як ворога соціалізму, «віднесено» на добрих півстоліття до табору «українських буржуазних націоналістів»?

У «Листі до класово несвідомої української інтелігенції» 4 травня 1920 року Володимир Винниченко писав: «Я належу до російсько-українського, до комуністичного табору... Комунізм не є тільки політична теорія, це не є те, що зветься «політикою». Комунізм є філософія всього життя людини, класу й усього громадянства в найбільших і найдрібніших їхніх актах. Комунізм охоплює рішуче всі сторони людської істоти й її існування на кожному кроці. Комунізм є вища гармонія психічних і фізичних сил людини, є та «чесність з собою», та послідовність і цільність, яку я силкувався пропагувати й якої сам не додержав, коли на мене хлинула хвиля національної революції. Я не мав сили прийняти цю хвилю, й утримувати рівновагу й гармонію всіх сил, хвилю у своїй душі»¹⁸.

Згодом, перебуваючи за кордоном, у 1919 р. він згадував: «А ті місії до Петербургу? Там же розпиналась моя гідність, моя гордість. Там я в передпокоях міністрів, в їхніх прийомних, під їхніми зневажливо-неуважними посмішечками топтав себе, сам себе бив по лиці, сам собі

харкав у душу. А коли вертався з Петербургу, то мене ж за це, за ці пониження і петербурзьке розп'яття розпинала наша «більшість», глузувала з мене, висміювала і плювала за те, що мене там ображено»¹⁹.

Справді, Володимиру Винниченкові не завжди вдавалося «утримувати рівновагу й гармонію» не тільки власних сил і хвиль душі, а й політичних орієнтирів. На нього накочувалися такі «дев'яті вали» соціально-класових бур, такою напруженою і хаотичною була ідейно-політична боротьба навколо історичних перспектив державності України в складних умовах революції й громадянської війни, що реалістично й самокритично оцінити та своєчасно визначити свою позицію не спромігся не один лише Володимир Винниченко. Адже його світосприйняття позначене не тільки розчаруванням у більшовицькій революції, в її начебто гуманістичних ідеалах, які тьмяніли від кровопролиття в ім'я їх категорично-сьогочасного утвердження будь-якою ціною. Письменник не бачив можливості завоювати широку підтримку робітництва і селянства в здобутті державності українського народу.

Політична діяльність Володимира Винниченка — це 17 років підпільної революційної боротьби проти самодержавства, це нелегальні переходи через кордони, тюрми, підпілля, еміграції... Під час Лютневої революції 1917 р. він, відомий і авторитетний революціонер, став на чолі першого уряду УНР — Генерального Секретаріату Української Центральної Ради і генеральним секретарем внутрішніх справ. Володимир Винниченко — автор багатьох декларацій та універсалів УНР, в яких намагався провести ідею суверенності України у федеративному устрої майбутньої держави, яка творилася в муках і крові на руїнах Російської імперії. Він брав участь у переговорах із Тимчасовим урядом у Петрограді, міністрам якого й на думку не спадала можливість надання Україні статусу державності навіть у межах федерації з Росією²⁰. А саме цього домагався перший уряд УНР, який складався в основному з представників наукової і художньої інтелігенції. Членами Української Центральної Ради і Генерального Секретаріату були люди без досвіду, бодай мізерного, буржуазного парламентаризму, що його мали міністри Тимчасового уряду. Президентом УНР став видатний учений, історик з європейським

ім'ям Михайло Грушевський, а прем'єр-міністром — прозаїк, драматург і публіцист Володимир Винниченко. До речі, Грушевського Центральна Рада до свого складу обрала 17 березня 1917 р. заочно. Лише 27 березня цей учений і культурний діяч прибув до Києва із заслання, що його він відбував спершу в Симбірську, потім у Казані, а наприкінці, завдяки клопотанню Петербурзької Академії наук, — у Москві.

11 жовтня 1917 р. Володимир Винниченко занотував у «Щоденнику»: «О, Господи, яка то страшна, тяжка річ відродження національної державності. Як вона в історичній перспективі буде уявлятися легкою, само собою зрозумілою, природною, і як трудно, з якими надлюдськими зусиллями, хитрощами, з яким, часом, одчаєм, люттям й сміхом доводиться тягати те каміння державності й складати його в той будинок, в якому будуть так зручно жити наші нащадки»²¹.

Він падав од втоми, від знесилля, від усвідомлення того, що нація історично не підготовлена до державності; його буквально розривали на шматки різними проханнями, вимогами, ультиматумами брати «владу у свої руки», дратувала і наповнювала розгубленням гра в парламент представників різних політичних партій, які чи не щоденно вимучували «інтерпеляціями, запитами, формулами переходу, вотумами довір'я й недовір'я»²². Та Винниченко усвідомлював, що «героїчний період нашого відродження ще не скінчився»²³, треба нарощувати темп, хоча психологічно важкі й, здавалося, безкінечні переговори з Тимчасовим урядом не просувають уперед справи офіційного проголошення державності України: «Розбитий, безсилий, нікчемний паралітик люто вчепився задубілими нейтралістськими пальцями за «єдинонеділимську» владу і з тупою злістю не пускає. Мало того, ще плюється, ще силкується здискредитувати нас, ще пускається на провокації»²⁴.

Політика повністю підкорила у ньому письменника. Підкорила силою, історичною логікою його революційного минулого, необхідністю виконувати — з перервою на кількагодинне нічне забуття замість сну — безліч дрібних, далеко не міністерських обов'язків. І що інтенсивнішою ставала та круговерть політичної діяльності, то сильніше боліло й тужило серце за тишею степових днів, за улюбленою працею: «Але ж як я скучив за писанням. Ніколи ні за одною коханою жінкою я

не тужив так, як за тишею, пером і папером. Холодію, як уявляю, що я пишу»²⁵.

Незабаром така нагода випала. Назріла чергова політична криза. Соціал-демократична фракція в Українській Центральній Раді вийшла з уряду, і керівництво перейшло до Української партії соціалістів-революціонерів — УПСР. Свої обов'язки прем'єра Володимир Винниченко склав після проголошення Четвертого універсалу 22 січня 1918 року, згідно з яким Україна вважалася самостійною, незалежною республікою.

Червона армія під командуванням кривавого Муравйова, якого згодом буде розстріляно «за зраду революції», вже наближалася до Києва. Уряд УНР під керівництвом представника партії есерів Всеволода Голубовича переїхав до Житомира, тоді як Винниченко, змінивши прізвище і зовнішність, виїхав з дружиною на південь України.

Розпочався чи не перший період болісних роздумів і вагань щодо подальших орієнтирів як своєї політичної діяльності, так і розвитку подій в Україні. Письменник запитував себе: де та істина, заради якої можна страждати, боротися і бути готовим до смерті? Володимир Винниченко, перед очима якого поставало так багато жорстокості, брутальності, нічим не виправданих убивств, ніким не стримуваної люті, був переконаний, що широкі маси не усвідомлювали кінцевої мети велетенського зрушення стихійних сил²⁶, що їх вів інстинкт соціальної помсти, ними владарювала ідея грубої елементарної справедливості. Але як зрозуміти керівників-більшовиків, які зрушили цю могутню, важко контрольовану, а то й стихійну силу? «Тисячі людських жертв, пролита кров, зруйноване життя десятків тисяч, факти самогубства, божевілля, руйнація господарської, політичної, звичаєвої машини. Це все серйозні факти, це не жарти, це такі вчинки, які роблять свідомо і ради певної мети, за яку вони дозволили собі все це допустити»²⁷, — записав він у «Щоденнику» в ті дні, коли війська Муравйова із садистською жорстокістю наводили «революційний порядок» у Києві. Винниченко почав замислюватися над ідейною силою більшовиків, над їхньою бездумною вірою в можливість досягнення своєї мети, над їхньою фанатичною переконаністю в тому, що «в Росії цілком можлива соціальна революція й соціалістичний лад»²⁸... Він визнав той факт, що маси бідноти вірять беззастережно

народним комісарам, охоче йдуть за ними, навіть більше, вважав, «що вся біднота є большевики, що Народні Комісари з ними, з біднотою, проти багатих, проти буржуазії»²⁹.

Щоб не боятися за своє особисте майбутнє, не жахатися мук сумління, каяття, божевілля, не припускати, що реакція в разі перемоги буде їх так само розстрілювати, як більшовики це роблять з іншими, треба мати абсолютну віру в свою справу або бути фанатиком-героєм. І Винниченко ставить перед собою питання: «І от яке повинно бути становище людини, яка ніколи не стояла за інтереси багатих, яка все життя поклала на ідею революції і соціалізму, але яка не вірить, що большевицьким шляхом можна допомогти тим ідеям реалізуватись. Що їй робити»³⁰.

Справді, що лишалося робити професійному революціонерові, синові наймита-чабана?

Народився Володимир Кирилович Винниченко 16 (отже, 28 за н. ст.) липня 1880 р. в місті Єлисаветграді (тепер Кіровоград). Навчався у сільській народній школі, згодом у Єлисаветградській гімназії, та не закінчив її, бо треба було здобувати якісь кошти на прожиття. Наймитував у поміщиків, переживав усе, що судилося зазнавати селянам — бідакам, заробітчанами, — жорстоку експлуатацію, приниження людської гідності, голод і відчай, що вибухав сліпою силою помсти.

У Златополі Володимир Винниченко екстерном склав іспити за середню школу і 1900 р. став студентом юридичного факультету Київського університету. Та вже з першого курсу його виключили й ув'язнили як члена місцевої організації Революційної української партії (РУП), який вів серед селян політико-революційну роботу. Відтоді Винниченко не припиняв політичної діяльності. Йому заборонили жити в Києві, а про поновлення в університеті годі було й казати. Він вирушив на Полтавщину, де продовжив революційну агітацію. Його забрали в солдати, — а він утік з війська й емігрував. Нелегально перетинав кілька разів кордон із забороненою революційною літературою, потрапив до рук жандармів. Пригадали дезертирство з армії — і на півтора року ув'язнили в камеру-одиночку київської Лук'янівської тюрми та в «дисциплінарний батальйон». Знову втеча за кордон, повернення 1905 р. в Україну, участь у

революції, знов арешт, тепер як члена Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), яка реорганізувалася 1905 р. з РУП, вісім місяців ув'язнення, вихід із тюрми на поруки, але, з огляду на загрозу довічної каторги, — втеча за кордон. Митець був в Австрії, Франції, Швейцарії, Італії. Приїздив нелегально в Україну, а в 1914–1917 рр. переховувався від поліції, співробітничав в «Украинской жизни».

Перші його твори — поема «Повія» та оповідання «Народний діяч», що були написані 1901 р. Перший твір, який з'явився друком на сторінках журналу «Киевская старина» 1902 р., — повість «Сила і краса», згодом інша назва — «Краса і сила». Писав багато, друкувався часто. Молодим прозаїком цікавилися авторитетні письменники, популярні журнали і видавництва. Запам'ятався його памфлет, опублікований українською і російською мовами «Про мораль пануючих і мораль поневолених. Відкритий лист моїм читачам і критикам» (1911), в якому революціонер і письменник запевняв, що завжди щиро і гаряче протестував проти соціальних несправедливостей і ради цього протесту йшов у тюрму і готовий іти на смерть заради торжества своїх політичних і соціальних переконань³¹.

Критика чутливо зреагувала на щирий крик болю, який так емоційно і чесно виливався в письменника на папір, бачила розуміння ним народної душі, глибоке співчуття до гноблених і гнаних сільських трударів, безправних, вимуштруваних до механічної покори солдат, здеморалізованих босяків і спраглих до свободи і правди пролетарів. Усе це Володимир Винниченко відтворив у повістях та оповіданнях («Краса і сила», «Біля машини», «Голота», «Суд», «Боротьба», «Темна сила», «Мнімий господін», «Честь», «Студент», «Салдатики!», «Федько-халамидник»...).

З'явилася перша збірка оповідань «Краса і сила» — і захоплений, подивований Іван Франко запитав: «І відкіля ти такий узявся? Серед млявої тонко артистичної та малосилої або ординарно шаблонової та безталанної генерації сучасних українських письменників виринуло щось таке дуже, рішуче, мускулисте і повне темпераменту, щось таке, що не лізе в кишеню за словом, а сипле його потоками, що не сіє крізь сито, а валить валом як саме життя, в суміш українське, московське,

калічене й чисте, як срібло, що не має меж своїй обсервації і границь своїй пластичній творчості»³².

Краще визначити образно-стильову своєрідність художнього мислення Винниченка-прозаїка важко. Він бачив життя в усій повноті його протиріч і неоднозначностей вираження, сам переживав чимало таких драматичних ситуацій, відтворюючи їх емоційно, гостро, з усією повнотою самовираження характерів героїв. В українську літературу, яка пишалася яскравими талантами І.Франка і Лесі Українки, М.Коцюбинського і В.Стефаника, О.Кобилянської і М.Черемшини, ввірвався яскравим метеором бунтівливий дух революціонера в житті й революціонера в творчості. Винниченко писав оповідання і драми, повісті й комедії, публіцистичні статті й романи, його, як автора, буквально виривали з рук у руки українські й російські журнали та видавництва, його твори перекладали російською мовою, хоча здебільшого він це робив сам, як, наприклад, переклав роман «Чесність з собою». Про нього сперечалися критики, його талантом, як «дорогим скарбом нашого народу», милувався Михайло Коцюбинський: «Кого у нас читають? Винниченка. Про кого скрізь йдуть розмови, як тільки річ торкається літератури? Винниченка. Кого купують? Знов Винниченка». Ця загальновідома оцінка Михайла Коцюбинського — свідчення великої слави молодого тоді українського письменника. Слави заслуженої та гучної, бо 1909 р., коли М.Коцюбинський захоплено вітав талановитого новеліста, драматургія В.Винниченка навально захоплювала українську і російську сцену. Від першої своєї п'єси «Дисгармонія» 1906 р. до останньої «Пророк», яка зберігалася в особистому архіві письменника у США, талант драматурга «працював» на прискорення виходу українського театру на європейську арену.

Його п'єси інтригували, захоплювали і дратували. Легендарний письменник-революціонер, він черпав і ситуації, і характери з особисто пережитого в тюрмах, на засланні, в еміграції, сміливо «освоюючи» гострі соціально-політичні та морально-психологічні колізії своєї епохи. З'являлися різні, найчастіше полярного змісту, рецензії — від захоплення до повного заперечення його творів, як начебто аморальних, безжально сатиричних стосовно свого рідного, українського. Летіли листи до редакцій газет і журналів, до театрів і

видавництв... А Винниченко продовжував епатувати ситу публіку необуржуазної України, шукаючи нових тем і колізій у місті серед зрусіфікованого українського чиновництва і новонароджених капіталістів, у царських тюрмах і в середовищі революціонерів, серед робітництва і пролетаризованого селянства.

Він не жалів ні зденаціоналізованого робітника, ні засліпленого міщанським колоритом дрібнобуржуазної «інтелігентності» багатенького селянина, ні щирого поміщика-«малороса» з його українофільською патріархальщиною, ні самовпевненого російського чиновника-шовініста, ні наляканого, схильного до блискавичної мімікрії єврея-лихваря...

Письменник прагнув художньо «освоювати» гострі соціально-політичні й моральні проблеми свого часу. Не завжди щастило йому здійснювати це на високому естетичному рівні. Та все ж найголовніша риса його творчості — соціально гостре, чесне бачення проблем життя, виражене в майстерній індивідуалізації характерів героїв. Думаю, жоден з українських письменників не зумів так яскраво та об'єктивно відтворити соціальні й моральні конфлікти складного періоду російських революцій і стати своєрідним ідейно-естетичним «містком» між дожовтневою літературою і літературою радянської доби, як це здійснив Винниченко. І тут визначальною є не лише проблематика, вірніше, не стільки проблематика, скільки сфера художніх форм, сфера поетики прози і драматургії.

Винниченко відкрив нові естетичні структури конфліктного, передусім через індивідуальне сприйняття — переживання соціальних і духовних проблем перехідної доби. Його драматичні твори дуже переконливо розгортали специфіку авторського художнього мислення на межі двох епох, у драматичних умовах осмислення багатьох «проклятих питань», коли антагоністичне зіткнення класів викреслювало іскри величного просвітлення (О.Блок). Треба враховувати й тяжке становище українського театру як з організаційного боку, так і з боку ідейно-естетичного. Для того, щоб зрозуміти цю духовну атмосферу, досить порівняти стан російських театрів з українськими, бо чи не єдиний український театр М.Садовського заслуговував на серйозну розмову. Але традиційна орієнтація на побутово-етнографічну драму, орієнтація, безперечно,

вимушена, бо соціальні мотиви, якими були наповнені п'єси І.Карпенка-Карого, гасилися під тиском царської цензури, що не дозволяла оперативно опанувати на сцені оригінальні за змістом і формою драми В.Винниченка. Ясна річ, поза сценічною увагою залишалися з цих же причин і філософські драми Лесі Українки.

В.Винниченко усвідомлював, що український театр треба європеїзувати — надати йому філософської глибини, гостроти морально-етичних колізій, динамізувати дію, осуворити... Розумів це і Микола Садовський, який узяв у роботу п'єсу Винниченка «Брехня». Це була не перша його п'єса — першою була «Дисгармонія» (1906), потім — «Щаблі життя» і «Великий Молох» (обидві — 1907), «Memento» і «Чужі люди» (обидві — 1909). У 1910 р. він теж написав дві п'єси — «Базар» і «Брехня». Обидві мали широкий розголос, особливо «Брехня». Звісно, проблема інтелігенції, яку порушив автор у цій драмі, цікавила тогочасну публіку. Та перші постановки успіху не мали. Надто традиційною була режисура, та й актори, навіть такі славнозвісні, як І.Мар'яненко, І.Ковалевський, О.Корольчук, попервах не були готовими до такого психологічно ускладненого сценічного вираження характерів п'єси Винниченка. Але тільки попервах. Уже на третій-четвертій виставах «Брехні» публіка відчула, що народжувався новий театр, який сміливо захоплював в орбіту сценічних колізій те, що хвилювало і тривожило суспільство, що було донедавна прихованим, прикритим фальшивою цнотою і декларованими моральними пересторогами. Конфлікти в п'єсах В.Винниченка нагадували хірургічну операцію, яку драматург і режисер творили на сцені перед здивованою і зацікавленою публікою з допомогою асистентів-акторів. На сторінках «Української хати» з'явилося таке обнадійливе для української сцени узагальнення: «Театр нарешті вдарив по нервах сучасності, торкнув боляче питання інтелігенції, й вона обізвалася й почала ходити в «Український театр». Цього раніше не бувало. З часу постанови «Брехні» ми можемо рахувати нову еру в історії нашого театру. «Брехню» вважаємо тараном, яким пробито дорогу для літературних драм, для серйозного репертуару і разом з тим — першим кроком трупі М.К.Садовського в ролі пропагатора і толкователя дійсного театрального мистецтва» (Українська хата. — 1911. — Березень. — С. 193).

Саме з драматургією В.Винниченка передові театральні сили пов'язували надію на вихід українського театру на європейську сцену, саме з його темами й сюжетами, взятими з життя революціонерів, з недостатньо освоєної літературою динамічно урбанізованої селянської України, передусім із українського міста, з його соціальними та моральними проблемами і конфліктами, народжувалася надія на появу нових форм і способів сценічної культури українського театру. І драми Володимира Винниченка відіграли принципово важливу роль у культурному відродженні українського народу, і формою, і змістом створюючи своєрідну, національно-новаторську драматургію в руслі новітніх течій європейської драми, яку на той час репрезентували Г.Ібсен, А.Лехов, А.Стріндберг, М.Метерлінк, Г.Гауптман. Тому закономірним було те, що п'єсу «Брехня» взяв для постановки найпрестижніший у Росії Олександринський театр у Петербурзі, а «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» зацікавила видатного режисера Московського художнього театру В.Немировича-Данченка. Винниченко-драматург вийшов на російську сцену.

Великий успіх випав на п'єсу «Пригвождені», яка йшла в Москві й Петербурзі у театрах К.Незлобіна, в Саратові (театр імені О.Островського), в театрах М.Синельникова в Києві та Харкові, в Самарі (театр В.Лебедева), в Тбілісі (театр Гітаєвої) тощо. Взагалі, період 1910–1912 рр. — «зоряний час» Винниченка-драматурга. Тоді було написано, крім «Базару» і «Брехні», п'єси «Співочі товариства», «Дочка жандарма», «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» (усі — 1911), «Натусь» (1912). Наступного — 1913 р. з'явилася п'єса «Молода кров», згодом — інші драматичні твори, такі як «Мохноноге», «Гріх», «Над», «Великий секрет», «Кол-Нідре», аж до п'єси «Пророк», яка була надрукована лише після смерті автора. Але чи не найбільший успіх випав на долю п'єси «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», яка вперше з'явилася друком на сторінках «Літературно-Наукового Вістника» (1911, кн. VI). Ознайомившись із нею, театральний критик львівського тижневика «Неділя» М.Данько пророкував їй щасливу долю: «П'єса на українській сцені мусить мати цілком заслужений успіх» (Неділя. — Львів, 1912. — № 35. — С.4). На жаль, Перша світова війна ускладнила її шлях на українську сцену. Але вже сезон 1917 р. Молодий театр Леся Курбаса відкрив двома п'єсами

В.Винниченка — «Чорною Пантерою» і «Базаром». Прем'єра «Чорної Пантери і Білого Ведмеда» відбулася в Києві 12 вересня 1917 р. Роль Корнія — Білого Ведмеда виконував сам Лесь Курбас, Ріту — Чорну Пантеру зіграла Поліна Самійленко, а Сніжинку — Олімпія Добровольська, яка набагато пережила всіх творців українського Молодого театру.

За кордоном найбільший успіх випав саме на п'єси «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» та «Брехня». Театри Німеччини, Голландії, Швейцарії, Чехо-Словаччини, Австрії, Польщі, Італії, Іспанії, Румунії, Сербії, Хорватії, Данії, Норвегії, Швеції та інших країн з великим зацікавленням брали до свого репертуару драми Винниченка. Та, на жаль, ця велична сторінка української драматургії тільки зараз починає відкриватися³³.

Аналізуючи 1929 р. нові п'єси В.Винниченка «Над», «Великий секрет» та ін., театральний критик Юрій Смолич писав: «Зміцнівши як драматург, напередодні революції — в час ідейного зламу й найбільшого занепаду художньо-організаційних форм театру на Україні, в час художньої вивершеності й рафінації руського дворянського театру, — В.Винниченко силою таланту свого, оригінальною мистецькою манерою посів по праву місце духобудника нової для українського театру культури». Ця стаття становить значний історико-літературний інтерес. Адже Юрій Смолич, який упродовж усього життя цікавився долею творчої спадщини В.Винниченка і мріяв написати про нього біографічний роман, аналізував ті п'єси, що їх драматург написав, перебуваючи вже в еміграції.

Драми Володимира Винниченка — це свідомий і послідовний бунт проти антилюдяної моралі, самозакоханого міщанства та облудного обивателя, сміливий виклик художника, для якого не існувало не гідних сценічного втілення тем.

П'єси Винниченка «Щаблі життя», «Чужі люди», «Дисгармонія», «Великий Молох», «Базар», «Брехня», «Гріх», «Закон», «Натусь», «Панна Мара», «Пригвождені», «Мохноноге», «Співоче товариство», «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» та ін. були постійно в репертуарі не лише Молодого театру Леся Курбаса і стаціонарного українського театру Миколи Садовського, а й нового драматичного театру ім. І.Я.Франка.

Саме в репертуарі цього театру 1920–1921 рр. було п'ять п'єс В.Винниченка — «Гріх», «Дисгармонія», «Великий Молох», «Панна Мара» і «Співочі товариства».

Запрошував до виступів у широко популярних збірниках «Знание» і Максим Горький. Та, на жаль, видання оповідань у видавництві «Знание» в трьох томах російською мовою, що на нього В.Винниченко покладав великі надії, не вийшло в світ, та й перебування на чужині, у постійних нестатках, кепсько впливало на самопочуття митця. Але не втрачалися гострота і чіткість сприйняття митцем реальних явищ і процесів на Батьківщині, дедалі активніше загальна атмосфера політичної реакції в Росії після поразки першої російської революції випліднювала паростки войовничого, здеморалізованого міщанства, тому письменник чимраз прицільніше зосереджувався на психологічному вияві егоцентричного індивідуалізму, безжально розвінчував революціонерів-ренегатів. У його творчості посилювалися біологічні та сексопатологічні мотиви, домінували теми честі, зради, підлості, брехні, стихійного, імпульсивного прояву темних, захованих у підсвідомості інстинктів. Він — у пошуках ідейно-естетичного «еквівалента» важливого для його морально-етичного кодексу принципу: «чесність з собою». Писав романи «Чесність з собою», «Заповіти батьків», «Записки кирпатого Мефістофеля», багато оповідань, романну дилогію «По-свій», «Божки» та багато інших творів. Працював несамовито, з фанатичною одержимістю і все заради того, щоб «собою возвеличити українське...»

Цей дуже важливий акцент: «собою возвеличити українське» Володимир Винниченко зробив у надзвичайно драматичному для його особистого життя 1916 році. Мешкав він нелегально в Москві, точніше, під Москвою, був у глибоких переживаннях за долю дитини, яку виношувала його кохана Розалія Ліфшиць, Коха («...всяка краса для мене Коха. Без Кохи нема краси»). Та надія на народження сина гине: «Стільки мріяти про рождіння дитини, з такою побожністю, захватом і чистотою готуватись до цього, так обгортати це інтимною таємністю — і так прилюдно, боляче, з такими муками відмовитись від своєї мрії. Життя ніби хоче поглузувати, висміяти, примусити боятися його. Але не знаю, чи це йому вдасться...»³⁴ — запише Володимир Винниченко 2 травня 1916 року.

Вирок лікарів суворий: після операції Коха ніколи не зможе народити дитину. Письменник буквально в розпачі. Аби якось порятуватися від «сірої, вогкої, мовчазної самоти», від нестерпного катування душі і тіла безсонням, він знаходить «собі нову біду — малювання». І розпочинає новий роман.

«Пишу «Кирпатого Мефістофеля». Часом охоплює нудьга, огида і страшенна, злісна на себе туга: для чого пишу? Як треба писати? Чи варто витрачати сили на нікому не потрібне, ні в якому відношенні не корисне писання?»³⁵

Володимира Винниченка переслідує гнітюче усвідомлення абсурдності буття. Нема того «великого хотіння», яке випромінює великий мрійник і натхненний революціонер Петро Сосненко із роману «Хочу!», тієї потужної сили волі, що пробуджує великі почуття і нестримні поривання до самовдосконалення заради звершення соціальної ідеї «визволення праці».

Туга і нудьга опановують душу. Але душа не скоряється — бунтує проти самотності та загрози втрати сенсу буття, особливо — сенсу літературної діяльності.

«Після 15 років письменницької професії я задаю собі питання: чи я маю право писати? Але що дає право?» — тривожить своє сумління Володимир Винниченко в цей драматичний 1916 рік. Відлунювали із 1913–1915 рр. в його свідомості звинувачення, зокрема, з боку студентів-українців Томського університету, в «ренегатстві», в роздвоєнні між українською і російською літературами, докори Михайла Коцюбинського, якому він у 1909 році довірив свій намір перейти в російську літературу, бо його, мовляв, свої ж, «добродійні дурні і лицеміри», випихають із літератури української, тривога Лесі Українки за його талант, який може лягти під ноги «ласкавих переможців»...³⁶

Безперечно, Володимира Винниченка тішило те, що його ім'я після видруку російською мовою романів «Чесність з собою», «На терезах життя», виходу в перекладі російською мовою зібрання творів у дев'яти томах утверджується у списку найпопулярніших російських письменників — Л.Андрєєва, І.Буніна, О.Купріна, М.Горького, М.Арцибашева, Є.Чирикова... І хоча у Винниченка склалися далеко не ідеальні стосунки з російськими видавництвами, з тим самим М.

Горьким, котрий запросив його до участі в збірниках «Знание», все ж таки гонорари з Москви і Петербурга допомагали йому якось долати постійну матеріальну скруту.

Активний підпільник-соціал-демократ, член ЦК УСДРП, який мав за собою три з половиною роки царських тюрем, вимушену еміграцію і водночас велику популярність як новеліст, драматург, романіст, видавець (під його ідейним спрямуванням виходив популярний журнал «Дзвін»), пристрасний публіцист, був змушений хапатися за будь-яку можливість заробити гонорар. Та й писати хотілося, особливо коли розпочинав новий твір і входив у смак. Тоді «дні проходять в роботі рівно, твердо і, в глибині, радісно» (27 лютого 1915 р.).

Володимир Винниченко захоплюється, закохується, переживає складні морально-психологічні драми. Тільки роман із Розалією Ліфшиць, Кохою пригасив муки сумління від втрати в 1908 р. тримісячного сина, якого йому народила Люся Гольдмерштейн.

«Оце недавно в мене помер син (трьох місяців) при тяжких обставинах,— повідомляв Євгена Чикаленка 21 лютого 1909 р. письменник.— Це вкрай зіпсувало мої нерви, і те, що я придбав у Парижі, пішло геть. Почуваю себе дуже погано...»³⁷

Стосунки між Володимиром Винниченко і Люсею Гольдмерштейн були непростими, дитина, яка помирає 24 жовтня 1908 року «при тяжких обставинах», була небажаною для Винниченка, бо Люсі він не любив і боявся, що дитина прив'яже його до цієї, старшої за нього на два роки жінки — матері шестирічної доньки. Водночас Винниченко відчуває, що в ньому пробуджується батьківський інстинкт і ті відчуття, які йому довелося переживати в очікуванні своєї дитини, особливо емоційно посилюлися під час вагітності Кохи.

Свій любовний роман із Люсею Гольдмерштейн письменник відтворить у п'есі «Memento», написаній тієї ж трагічної осені 1908 року. І те, що батько небажаної дитини художник Василь Кривенко в п'есі виставляє немовля на холод і цим спричинює його смерть, наштотхувало і саму Люсю Гольдмерштейн, і прихильну до Винниченка родину Левка Юркевича на думку про свідому вину Винниченка у смерті сина.

Люсю Володимир Винниченко жалів, опікувався нею в Женеві, іноді ненавидів, зневажав, глибоко не любив. А якщо дитина народжується

не з любові, а внаслідок «страсті, любовного *запалу*», то чи ця дитина бажана для батьків, для світу? Дещо пізніше, а саме 2 квітня 1917 року, коли письменник буде повністю поглинутий державотворчою діяльністю і політика змусить його переживати щоденні події з неймовірною емоційною вичерпністю, він занотує у щоденнику: «Єдиний сенс, єдиний інтерес у житті — любов. Любов є зв'язок із світом; вона поєднує з предметами, явищами і людьми. Але уміння, здатність любити є така сама трудна, як і всяка інша здатність. Через те заповідь «Люби ближнього, як самого себе» має таку саму рацію, як заповідь: «Будь талановитим і геніальним». І так нудно, сіро проходить життя людей неталановитих, так нудно й нецікаво живуть без любови навіть талановиті»³⁸.

Любов талановитий письменник переживав щасливу. Він любив Розалію, Коху, і доволі виразно відділяв любов від закоханості, хоча ці дві стихії — аполлонівську та діонісійську — вважав високим даром природи, яким наділена лише людина. Та як художник з особливою жадібністю зазірав у прірву інстинктів і пристрастей людської натури, уважно спостерігав за поведінкою людей і намагався «вселити» їхні почуття і поривання у свій внутрішній світ, пережити їх і «віддати» людям у художніх образах. Тогочасна європейська література в особі Г.Гауптмана, Г.Ібсена, С.Пшибишевського, С.Виспянського, Е.Золя, Л.Андреєва та ін. ці біологічні спонуки людської поведінки, впливи спадковості на характер людини, фізіологічні чинники, що свавільно руйнують умоглядні схеми дій людини і засвідчують торжество життя над програмами, планами та реаліями суспільного упорядкування, сміливо, з епатажною свавільністю в оригінальних художніх формах виносила на світло театральної рампі, осмислювала в романах та оповіданнях...

Володимир Винниченко володів особливо чутливим інструментарієм пізнання ірраціонального в природі й поведінці людини, вловлював ті сигнали, які долинали з Європи і свідчили про вихід науки і мистецтва на нові рівні пізнання людської природи, зокрема, про повсякчасний внутрішній двобій інстинктів і свідомості в людині, про конфлікт між людиною, її внутрішніми бажаннями, пристрастями та суспільною мораллю, етичними нормами поведінки. Письменник у своїх оповіданнях і новелах, особливо в драмах і

романах — «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», «Пригвождені», «Мохноноге», «Щаблі життя», «По-свій», «Хочу!» та інших свої особисті переживання, почуття, думки, враження і спостереження вселяє у своїх персонажів і таким чином мовби розчиняється в цій складній морально-психологічній атмосфері, в якій живуть своїм — художнім — життям його герої.

Винниченко прагнув розвинути в людині її внутрішній слух, уміння вслухатися в свої найпотаємніші голоси, які долинають із глибин позасвідомого. Людина має передусім почути себе, вловити сигнали від свого внутрішнього Я, а для цього письменникові було вкрай важливо «оформити» ці голоси інтонаційно, навіть модуляційно. Саме тому він ці складні морально-психологічні колізії виносить на сцену, озвучує її голосами акторів, «змушуючи» їх переживати те, що він, як драматург, «вселив» у текст. Тому перед Винниченком гостро поставала проблема максимально адекватної сценічної трансформації своїх драм. Його дуже цікавило, як відбувається презентація в театрі *його* тексту, як відбувається інтерпретація *його* ідей у сценічному дійстві, бо ж театр — це репродукуючий передусім вид мистецтва.

Володимир Винниченко зауважив, що світ самоудосконалюється, несподівано зринаючі рефлексії, неусвідомлені прагнення, якісь атавістичні поривання до чогось особливого, існуючого поза суспільною мораллю, визрілого в нестримному палахкотінні гарячих інстинктів, упривілеїзують природні начала людини. Багато з того, чого жадає або чого прагне уникнути людина, перебуваючи під недремним оком суспільної моралі, не піддається вербальній інтерпретації, оскільки це «само-в-собі» є непрогнозованим, непідвладним розумові, волі людини. Реальне життя руйнує те, що в теорії поставало як ідеальна схема, як своєрідна модель поведінки і мислення. Стихія почуттів, інстинктивних поривань, шалених пристрастей навалює його героїв і несе бурхливою течією нерегламентованої морально-етичними берегами свавільної ріки життя. Письменник, по суті, поділяє думки Ф.Ніцше про тогочасну західноєвропейську культуру, яка не формує «не лише вільних, але навіть просто особистостей, а тільки боягузливо закутаних універсальних людей», які перетворилися на суцільні абстракції, виглядають, немов сновиди, тіні, та головне, що «ніхто не

насмільюється виявити свою особистість, але кожен носить маску або ученого, або поета, або політика»³⁹.

Володимир Винниченко сміливо, з нарочитою безцеремонністю, часто з епатажним ефектом зриває маски з ідеальних революціонерів, благополучних, ситих обивателів, із ідеальних жінок — він не жаліє своїх героїв, доводить їх до «пограничної лінії», до такого стану внутрішньої напруги переживань, за яким дихає холодом небуття. Він творить такі сюжетні колізії, кульмінаційним піком яких є конфліктний дуалізм духовного і тілесного, раціонального й афективного, свідомого і підсвідомого, мислячого та інстинктивного...

Інстинкт рідної крові руйнує логічно вибудовану, раціональну схему відмови від народження небажаної дитини, яку продукує головний герой-оповідач роману «Записки Кирпатого Мефістофеля» Яків Васильович Михайлюк. Перейшов за магічним покликом інстинктів пограничну межу цей «хижак-адвокат, що годується стервом закону, дурістю, безпорадністю та жадібністю своїх жертв», як себе характеризує схильний до нещадного самоаналізу Яків Михайлюк, віддався на волю сексуальних прагнень і потрапляє у пастку батьківських інстинктів. Спокусила самовпевненого холостяка, хитрого, з бісівською вдачею і демонічною зовнішністю гульвісу ініціативна в «заманюванні самців» Клавдія Петрівна. Чому б не погратися, не втішитися сексуально з цією привабливою жінкою, яка сама пропонує «перекласти на неї турботу про те, щоб у нас не було дітей»? Не чекав цей талановитий гравець зі спокусами життя, що Клавдія обіграє його не лише тим, що народить небажану дитину, а й розвине в ньому батьківський інстинкт такої емоційної сили впливу на його поведінку і мислення, що він вирішує одружитися з матір'ю його сина Міки. А ще зовсім недавно цей «Кирпатий Мефістофель», як обізвали його товариші за хитру, енергійну, прямо-таки чортячу натуру, доволі цинічно, з показною раціональністю свідчив про шлюб: «Закохуємось, вінчаємось, себто обплутуємо себе законами, далі родимо дітей і ними премічно приковуємо себе до одного!...»

А яку раціональну силу волі, логіку самоконтролю та самодостатності поведінки демонстрував цей марнотратник життя і гультай перед своїми партнерами по грі в карти? Саме вони, його товариші, за чаркою і картами захоплювалися адвокатським

мистецтвом слова Якова Васильовича, його вмінням збагачуватися, робити кар'єру — цією блискучою мімікрією колишнього соціаліста-підпільника, який обрав конформізм як спосіб життя, як найдоцільніший засіб трансформації власної екзистенції. І до чого цей колишній «товариш Антон», яким так гордився його старий товариш по революційній боротьбі Нечипоренко, доходить? Дотепно глузує зі своїх наївних домагань вибороти соціалістичний лад, зі свого бунтарства, яке нагадувало поривання нічного метелика до світла, хоча не без щирої сентиментальності згадує свою революційну молодість, друзів-підпільників, своє юнацьке кохання Ганю, яка губить своє життя на каторзі. Йому жаль твердого в своїх переконаннях і моральних принципах Нечипоренка, і він прагне щиро, правда, маскуючи свою доброту і турботу нарочитим над ним кепкуванням, іронізуванням та зверхністю, допомогти йому з роботою, згодом надсилає гроші, коли Нечипоренко знову потрапляє на каторгу.

Яків Михайлюк — натура не однозначна, внутрішня дихотомія «духовне-тілесне» повсякчасно «прориває» маску конформізму, і тоді з'являється справжнє обличчя талановитої, спраглої любові і духовної повноти життя «загубленої людини» в цьому «паскудному часі, неспокійному, розхристаному, безглуздому».

Великої, чистої, світлої любові прагнула його душа, тоді як «страховинна» сила інстинкту заманювала його на стезю бісівства, творила йому репутацію ловеласа, аморальної, принадливої до спокус, безтурботної, цинічної людини.

Якова Михайлюка буквально виводить із себе визнання Клавдії в тому, що позбутися дитини неможливо, вже пізно, та й вона цього не хоче і буде народжувати, адже це була лише сексуальна гра, плотська втіха, вона не мала права народжувати, бо ж добре знала, він попереджав, що не хоче мати з нею дітей: «Мене обдурено, обікрадено, знасилувано в ній, і я не хочу, чуєш ти, не хочу признавати цього насильства!»

Насильством над собою вважав і Володимир Винниченко народження Люсею Гольдмерштейн сина Володі, якого він не бажав, бо вважав, що це дитя не є плодом любові, а лише прикритим і небажаним наслідком сексуальних втіх, тілесних розваг. Очевидно, що ця моральна травма, якою був уражений письменник у 1908–1909 рр.

унаслідок народження і смерті сина, не загоїлася і відкрилася з особливою емоційною силою в процесі написання «Записок Кирпатого Мефістофеля». Натяки й докази Люсі Гольдмерштейн, що «Володік умер не випадково», «що ти його задушив навмисне», а на цю думку Люсю підштовхнули, як це дослідили Надія Миронець і Володимир Панченко, рідні Левка Юркевича, глибоко травмували Володимира Винниченка, наповнювали його душу відчаєм і розчаруванням. Він поривається якнайшвидше нелегально повернутися в Росію і, якщо його заарештують, готовий покінчити життя самогубством.

Прощаючись напередодні останньої їхньої зустрічі із Люсею Гольдмерштейн, Володимир Винниченко писав: «Прости, Люсю, всі гріхи мої вільні й невольні перед тобою. Найтяжчі, може, страждання я дав тобі для того, щоб не було ще тяжчих. Скажу ще про сина. Нікого й нічого на світі я ще так, з такою ніжністю і з таким болем не любив, як його. Одна думка про його такою хвилиною любові облива моє серце, що трудно дихать. Навіть тепер, зараз. Хочеш, вір моїм словам, хочеш, ні. Але сказав це тобі раз назавше, і ніяких питань мені про це ніколи не став. Бо всяке питання є сумнів, а сумнів словами розігнать важко...»⁴⁰

За гру треба платити стражданнями, моральними зобов'язаннями, розчаруваннями. Володимир Винниченко, намагаючись якимось виправити свій раціональний, на грані цинічного розрахунку підхід до долі власної дитини, натякає Люсі про якусь «спадкову фамільну нашу хворобу», яка могла б передатися дитині. Хто зна, чи це було правдою, але те, що Винниченко шукав аргументи для свого аморального вчинку, — це очевидно. Бо одним із наслідків цієї гри в коханців-товаришів було нервові виснаження, душевний розлад і депресія.

Порятувати Володимира Винниченка в цій ситуації могла лише велика і світла любов. Письменник таку чисту любов «накликає» для Якова Михайлюка в романі «Записки Кирпатого Мефістофеля». З'являється йому у сні-казці маленька, любя дівчинка «Біла Шапочка», і зникає на деякий час настрій туги, нудьги, душа відроджується, оживає, освітлює йому життя, повертає в чисті дні юності, в ідеальний світ мрій і ніжних жадань. Але його тримає почуття єдності зі своєю родиною, передусім із дитиною, яку він не зможе залишити навіть заради цього омріяного щастя — чистої любові.

«Треба перестати бути батьком, і тоді все розв'язується» — такий вихід можливий, і Яків наважується застудити свого Міку біля квартирки, через яку в кімнату входить морозне повітря. Але такий злочинний шлях до казки герой Володимира Винниченка пройти не зміг. «Мохноногий» інстинкт не переміг його істинного Я, батьківський інстинкт виявився сильнішим за казку, за глибинну спрагу любові.

У цьому романі Володимир Винниченко з особливою психологічною чутливістю «розгорнув» поле битви добра і зла в людській душі, розкрив темну прірву компромісів, в яку із солодкою спрагою, стоячи на її краю, зазирає людина, знайдена бісом відступництва, прагненням насолодитися переможним настроєм суспільної мімікрії. Письменникові вдалося відтворити стани імпульсивного борсання свідомості в чіпких лапах «мохноногого», передати нюанси розщеплення Я між «бути собою» і «бути без себе». Винниченко відкриває складні почуття, які є наслідком відступництва від себе справжнього, хоча й психологічно травмованого сумнівами, і це відступництво від моральних засад істинного Я екстраполюється на його, як письменника, сумніви щодо доцільності перебування в українському світі — у світі національної культури, літератури. Адже ті думки, які зринали у його свідомості внаслідок гострої, часто суб'єктивної критики, зокрема, під кутом зору ототожнення його героїв із їхнім творцем, також були зі сфери конформізму, відступництва, також загрожували творчому Я митця, який міг би зрадити національну справу і заради матеріального благополуччя і слави перейти в стан чужої культури, чужої мови.

Володимир Винниченко в романі «Записки Кирпатого Мефістофеля» моделює майже ідеальну з позицій конформізму ситуацію — і ось перед нами постає цілком благополучний, самозадоволений, втішений усіма принадами заможного життя Кирпатий Мефістофель. Він не тільки прийняв нові правила гри, які ведуть до успіхів і насолод, але ще й удосконалив їх. Своїм епікурейським життям Яків Михайлюк особливо ефектно відтіняє абсурдність цих самопожертв в ім'я соціальної рівності та справедливості, які демонструють своїм життям, своєю поведінкою Нечипоренко та його товариші-революціонери. Їм Яків Васильович як своєрідну компенсацію за тюрми, заслання, голод подає співчуття, допомогу грішми — це немов би плата за

відступництво тому, хто усвідомив свою поразку, змирився з поразкою й опанував сприятливу для нарощення багатства і фізичних утіх хвилю. Ця хвиля дозволяє поніжитися і тілу, і навіть принишклій у затінку сумління душі, яка вже не вимагає звіту, не кличе до розмови із власною совістю. Та насправді душа не мовчить. Вона несподівано прокидається, запитує, починає вимагати не забувати про ті почуття, які ще жевріють у її глибинах і готові спалахнути, перейнятися щирим, світлим переживанням відгуку в іншій, порідненій високим почуттям любові душі.

Роман «Записки Кирпатого Мефістофеля» — талановита ностальгія по справжній любові, без якої людське життя сіре, тужливе, часто розпачливе, душевно слабосиле, огірчене безнадійним очікуванням свята душі.

Перебуваючи в Будапешті, Володимир Винниченко раптом відривається від наваляного переживання подій в Україні і занотовує 5 квітня 1919 року: «Кохання — це зойк крови, це бездумний непереможний голод тіла, це наказ вічності, яка не допускає опору собі. Кохання саме себе пожирає, як вогонь, і коли задоволене, лишає по собі нудний, сірий попел.

Любов — це вrostання, це просякнення до найтемніших куточків одної істоти другою. Любов приходить пізно, за коханням, після його оргій, після жадних криків і лютого, дикого шепоту жаги...

Любити одночасно можна тільки одного. Врости можна тільки в одну душу, і одна душа тільки може проїняти всю істоту до кінця...

Кохання є цвіт, з якого виростає рідкий овоч — любов. Без цвіту немає плоду, але цвіт не є плід і не всякий цвіт перетворюється в плід. Тисячі кохань обсипаються безплідними, усихають, не встигши розквітнути до зерна любови»⁴¹.

Як бачимо, Винниченко розрізняв поняття «кохання» і «любов», обстоюючи любов-вrostання споріднених душ, любов-просякнення чистими, світлими почуттями, любов-віддачу себе для коханої людини. Письменник піддає нещадно відвертому психологічному аналізу суспільні моральні норми, самозаборони, самообмеження, відкриває могутні сили лібідо, непереможні поклики плоті, досліджує першопричини, інстинктивні спонуки внутрішньої дисгармонії, душевного розладу, неврозів, істерій та самогубств.

Володимир Винниченко думав про українську людину, її він прагнув пізнати, зрозуміти, відтворити внутрішні спонуки її поведінки, «змушуючи» її зазирати у прірву позасвідомого. Він намагався «вихопити» індивідуальність із колективної маси, сміливо експериментуючи в ситуаціях морального вибору, передусім у стосунках між статями, на рівні європейських літератур досліджує проблеми шлюбу, родини, дітей. Письменник не ідеалізував української людини, навпаки, він «змушував» цю людину в процесі співпереживання колізій, драм і трагедій своїх героїв відкритися «в собі», пройти з його героями шлях людського «обживання» (Гегель) свого внутрішнього світу.

«Собою возвеличити українське» для Винниченка означало піднести українську літературу на рівень літератур європейських, а думки, переживання, надії та боротьбу української людини відтворити з такою художньою переконливістю і повнотою, щоб українська людина відкривала себе вповні, до найпотаємніших глибин душі, до якнайповнішого вивільнення інстинктів та імпульсів позасвідомого. І це Володимиру Винниченку судилося здійснити. Він був піонером у художньому осягненні складних морально-психологічних колізій особистого життя української людини, самоусвідомлення нею самої себе в світі; він пробудив суспільний інтерес та чутливість до великого комплексу моральних, філософських і соціально-історичних проблем, із якими зіткнулося суспільство ХХ століття. Це і було головною метою та смислом життя і творчості натхненно працюючого митця.

Працьовитість Володимира Винниченка вражала. Як він сам свідчив, п'єсу «Панна Мара» було написано в поїзді до Петрограда, коли їхав на переговори з Тимчасовим урядом, п'єса «Між двох сил» — у край несприятливих обставинах на Княжій Горі під Каневом, коли Володимир Винниченко у квітні–червні 1918 р. чекав із дня на день арешту після повалення Центральної Ради за допомогою німецьких штиків царським генералом — гетьманом України Павлом Скоропадським. 1 серпня 1918 р. гетьманська варта заарештувала його, але з огляду на великий авторитет уже 4 серпня відпустила.

Гнів і обурення охопили письменника. Він уважав, що купка царських офіцерів, за якими стояла озброєна до зубів важка постать прусського солдата, інсценувала державний переворот, установила

монархію, повернула царських приставів, цензорів, шпиків. «І подумати,— записав він у «Щоденнику» 18 травня 1918 року,— що дванадцять місяців надлюдських героїчних зусиль, скаженої праці, палання нервів тисяч найкращих людей України, дванадцять місяців нечуваного будівництва кінчилось тим, що на збудованому сів нікому невідомий панок і володіє всім тим, що творилося для народу, для нещасної, безнадійно нещасної, темної нації нашої»⁴².

Бачив, розумів він і те, що народ був розчарований діяльністю Центральної Ради, що його уряд так мало дав селянам і робітникам, що більшовицькі ідеї мають успіх серед широких мас — необхідно завойовувати авторитет у свого ж народу. І Володимир Винниченко, спостерігаючи наростаюче невдоволення українського народу окупацією кайзерівською Німеччиною України, висунув ідею повстання проти уряду гетьмана Скоропадського і його союзників. Шансів на успіх дуже мало, але перемогу він вбачав у тому, «...що ми, українські соціалісти і демократи, що ми, українці, з'єдналися з своїм народом. Хай нас розіб'ють фізично, але духовно, національно й соціально ми поєднані тепер, і в слушний час наш голос матиме довір'я в народові нашому»⁴³.

Перемога прийшла, але не та, на яку очікував Володимир Винниченко — голова нового уряду Української Народної Республіки — Директорії. Знову ж трагічне непорозуміння. Він — за інтереси робітників, а виконавча влада ті інтереси топче ногами. Члени Директорії — чесні патріоти, «але тільки патріоти. Вони не революціонери»⁴⁴. Усвідомлював, що історія щастя рідного народу не творилася, зате в історію нещастя записано вже багато сторінок його власною рукою.

Винниченко намагався вийти зі складу уряду, бо реальна, дійсна політика не в руках уряду, а в руках військових, виразником і провідником якої був Симон Петлюра. «Розгрома робітничих з'їздів, розгрома професійних спілок, примусова зміна вивісок, потурання реакційним силам та процесії з попами — це ті вчинки, які були одною з причин більшовицького наступу на нас. Єврейські погроми також явились результатом цієї політики, проти волі військових, але як неминуче явище. А я мушу приймати весь тягар цих помилок на себе,

мушу удавати, що це й з мого погляду — необхідне»⁴⁵ — визнає він на сторінках «Щоденника» 24 січня 1919 р.

Вигнана більшовиками з Києва до Вінниці Директорія намагається заручитися підтримкою Антанти, але представник Антанти полковник Фрейденберг вимагав прибрати з уряду соціаліста Винниченка. Той уже й зрадив, що його урядова діяльність закінчилася, бо такий кінець «очищає ті мої невільні помилки перед соціальною правдою, зроблені в ім'я правди національної». Більше того — він навіть пишався: «Капітал зробив мені честь причислити мене до тих, з якими він не може зжитись»⁴⁶.

Незабаром із мандатом ЦК УСДРП Володимир Винниченко вирушив за кордон начебто для участі в міжнародній соціалістичній конференції, але зупинився в Австрії. Втішався спокоєм, самотністю, намагався творити, але його думки поверталися в Україну. Вітав установлення диктатури пролетаріату в Угорщині, обмірковував можливість соціалістичної революції в Західній Європі, виважував, що робити: віддатись улюбленій творчій роботі, жити в спокої, в мирі з собою, в затишку душі чи знову поринати в політику, наражатися на образи й непорозуміння, на непевність і нещадне вимотування нервів і здоров'я. І знову політика перемогла художника. Винниченко зустрівся з міністром закордонних справ Угорської радянської республіки Белою Куном, обговорив із ним можливість повернення в Україну і співпраці з урядом Української радянської республіки, виставив як передумову участі в політичній діяльності на радянській Україні такі найголовніші пункти: самостійність і суверенність республік, український національний уряд у складі представників лівої фракції УСДРП (незалежників) і лівих українських соціалістів-революціонерів, оборонно-наступальний союз проти ворожих держав. Бела Кун передав Винниченкові свою розмову по радіо з Леніним, який начебто позитивно ставився до названих вимог, але уряд мали обирати Ради робітничих і селянських депутатів в Україні. Отже, наслідки виборів передбачити було нібито важко.

В.І.Ленін ще 1919 р. надіслав телеграму українському урядові, яка свідчила про його схвальне ставлення до приїзду Винниченка:

«Феліксу Кону. Київ.
Копія Раковському. Харків.

Щодо Винниченка в принципі згодні. Порозумійтеся з Раковським про деталі. Повідомте коротко про воєнний стан і перспективи.

Ленін»⁴⁷.

Винниченко нервував, переживав. Він не без підстав сумнівався, чи погодиться уряд радянської України на його умови повернення на Батьківщину. Стало відомо, що Христіан Раковський не висловив особливого задоволення з приводу прибуття колишнього прем'єр-міністра колишньої Української Народної Республіки до Харкова. Проте Москва начебто наполягла.

Х.Раковський знав про негативне ставлення Володимира Винниченка до того, що він, болгарин за національністю, який не тільки не знав української мови, але на той час не зовсім добре володів і російською мовою, очолив уряд радянської України. Винниченко вважав не без серйозних підстав, що в такий складний період, коли так різко розмежувалися орієнтації на шляхи і форми будівництва державності українського народу, коли необхідно дбати про консолідацію цих сил, кандидатура Раковського була непідхожою.

Вісті, що надходили до письменника з України, були сумними: «дезорганізація, розпущеність, розгубленість, деморалізація. Директорія живе у вагонах, круг яких купа екскрементів, сміття, бруду. Міністри сваряться, гризуться, скаржаться, арештовують один одного»⁴⁸. Винниченко не може стримати свого гніву та обурення з приводу політичних акцій Директорії, передусім її союзу з Антантою, договором із Польщею, всіляко висміював колишнього свого колегу, головного отамана військ УНР, фактичного керівника Директорії Симона Петлюру, називаючи його «балериною», «шамотливим нікчемним чоловічком», «смішним і шкідливим». Безперечно, він його сприймав як свого політичного суперника, який опинився в центрі подій, тоді як він з власної волі та історичних обставин змушений був лише спостерігати, не маючи можливостей впливати на розвиток ситуації в Україні. Тому Винниченка повністю захопила і підкорила ідея легального повернення в Україну з метою компромісної співпраці з радянською владою і комуністами. Він глибоко і безжально щодо себе аналізував минулі два роки будівництва державності й дійшов висновку: тоді робив усе, що найбільш ганьбило, топтало його гідність: «Я мушу, нарешті, констатувати, що я занадто дорого заплатив за

«творимую легенду» нашої державності. Занадто дорого: я віддав за неї не тільки свої книжки, це ще біда не велика, — я віддав свої переконання, свою політичну, моральну честь, свою гордість і гідність, свою незалежність і свободу в жертву цього жорстокого бога. Два роки революції нашої я топтав себе, плював собі в лице, зраджував себе, нівечив те, що вважав до того часу справедливим і вартим усякої боротьби. З дитинства ненавидячи попівство, релігійний дурман, ледачих жерців його, носіїв і охоронців всякого насильства, все життя борючись з ними, все життя мріючи про той час, коли, нарешті, можна буде схопити за горло цих душителів неспокійного шукання, — я, коли цей час настав, разом з Петлюрами й попами їду на площі, дзвоню у дзвони, співаю молебні, кроплю «священною» водою схилені голови вічно дурманених, вічно обманених, вічно задушених «малих братів» своїх»⁴⁹. Результатом критичного аналізу власної діяльності був розрив з УНР.

Після закордонної конференції УСДРП 14 вересня 1919 р. Винниченко з кількома колегами вийшов з УСДРП й у Відні створив закордонну групу Української комуністичної партії, організував її орган — політичний, економічний і науковий тижневик «Нова доба», який почав виходити з березня 1920 р. На його сторінках письменник друкував статті, в яких переглядав минулі події, викладав свої погляди і позиції щодо розвитку політичної ситуації в Україні, гостро засуджував політику Директорії. Тоді ж, у 1919–1920 рр., він написав працю «Відродження нації» у трьох томах, в якій всебічно, хоча й не без суб'єктивного — з метою виправдання деяких своїх політичних акцій — трактування виклав події 1917–1919 рр. в Україні. І продовжував переговори про виїзд до Москви, проте наполягав на своїх умовах: «Самостійність державна; цілком незалежний, чисто національний український уряд; українська мова в усіх інституціях, урядах, школах; не тільки посереднє, а й безпосереднє, активне національне визволення; незалежне військо, військовий і економічний союз та взаємна найтісніша допомога. Без вирішення цих питань їхати не можу»⁵⁰.

Звісно, ці умови, вибудовані на засадах суверенітету української нації, не могли бути прийняті, тим більше за відсутності їх автора. Тому він вирішив на місці, зсередини, домагатися наміченої цілі.

КУПИТИ